

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ในบรรดาปราชญ์ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีอยู่หลายคนนั้นหนึ่งคน หนึ่งคน อรมุตเป็นผู้ที่มีผลงานทางภูมิปัญญาที่เด่นชัด กล่าวคือ “หนึ่งคน อรมุตเคยแสดงหนังตะลุง ไม่น้อยกว่า 6000 ครั้ง และเขียนบทหนังตะลุงไว้ไม่น้อยกว่า 100 เรื่อง”¹

นอกจากจะมีปริมาณมากแล้วผลงานของหนึ่งคน อรมุตยังดีเด่นเป็นที่ยกย่องของ สังคมประจักษ์พยาน คือ หนึ่งคน อรมุตได้รับการยกย่องจากสำนักงานคณะกรรมการ วัฒนธรรมแห่งชาติให้เป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมการแสดงหนังตะลุง และศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดงหนังตะลุง

นอกจากจะเป็นศิลปินที่มีผลงานดีเด่นเป็นที่ประจักษ์แล้วหนึ่งคน อรมุตยังเป็น ผู้สอนธรรมที่ดีเด่น จนได้พระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล ปัจจุบันว่า “หนังอรรถโฆษิต” ซึ่งแปลว่า “คณะหนังตะลุงที่ประกาศความดี”

ภูมิปัญญาของหนึ่งคน อรมุต จึงเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เด่นซึ่งน่าสนใจ น่าศึกษา อย่างยิ่ง

แม้หนึ่งคน อรมุตจะได้เขียนบทหนังตะลุงซึ่งดีเด่น และเป็นที่ยอมรับของ หนึ่งคน อรมุต หลายด้านไว้เป็นจำนวนมากก็ตาม แต่จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นยังไม่พบ ว่ามีหน่วยงานใด หรือนักวิชาการคนใดได้ศึกษาวิจัยภูมิปัญญาของหนึ่งคน อรมุต โดยเฉพาะภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่จำเป็นต่อการ พัฒนาชีวิตและสังคมไว้เป็นระบบ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาศึกษาการสืบสานภูมิปัญญา ดังกล่าวรวมทั้งการพัฒนาชีวิตและสังคมเป็นอย่างยิ่ง

¹ โสภา สมเขาใหญ่. ชีวิตและผลงานวรรณกรรมหนังตะลุงของหนึ่งคน อรมุต. 2538. หน้า 39.

ผู้วิจัยเกิดและเจริญเติบโตในวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคใต้ สนใจภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ โดยเฉพาะบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุตและสนใจภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของปราชญ์ชาวบ้านภาคใต้ จึงสนใจจะศึกษาภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุตเพื่อให้รู้จักเข้าใจและสามารถจะอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญา ที่มีคุณค่าอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตและสังคมของชุมชนภาคใต้ทั้งปัจจุบันและอนาคต

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและผลงานบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต
2. เพื่อรวบรวมบทหนังตะลุง ของหนังฉิ้น อรมุต
3. เพื่อวิเคราะห์ภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทหนัง ตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้ทราบประวัติและผลงานบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุตซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้านและภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านภาคใต้ที่เด่นยิ่ง
2. ทำให้ได้รวบรวมบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านภาคใต้ที่มีคุณค่ายิ่งไว้เป็นระบบอันจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อการศึกษา และการสืบสานภูมิปัญญานั้นต่อไป
3. ทำให้ทราบภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญา ด้านนี้สืบไป
4. เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนวิชาพุทธศาสนาวรรณกรรมพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน และคติชนวิทยา
5. ผลของการศึกษาค้นคว้าจะเป็นการกระตุ้นเตือนนักวิชาการ และชุมชนให้สนใจเห็นคุณค่า ของปราชญ์ชาวบ้าน และภูมิปัญญาชาวบ้านให้มากขึ้น

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

1. การวิเคราะห์ คือ การแยกแยะ พิจารณา เป็นส่วน ๆ
2. ภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ความรู้ความสามารถทางการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งกลวิธีสอนและสิ่งที่สอน

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การศึกษานี้ จะวิเคราะห์ภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทหนังสือของหนังสือ อรมุต เท่าที่ผู้วิจัยสามารถจะรวบรวมได้ใน พ.ศ.2543 จำนวน 82 เรื่อง เท่านั้น
2. การเสนอตัวอย่างข้อมูลจะพยายามเสนอตัวอย่างข้อมูลหลาย ๆ ตัวอย่าง เพื่อความสมบูรณ์ของงานวิจัย และเพื่อบันทึกข้อมูลที่มีคุณค่าไว้เป็นระบบซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สืบสานข้อมูล และเป็นการสะดวกต่อผู้ที่จะนำข้อมูลไปใช้อีกโสดหนึ่ง

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

- 1.1 ประวัติและผลงานบทหนังสือของหนังสือ อรมุตจากเอกสารและการสัมภาษณ์
- 1.2 บทหนังสือของหนังสือ อรมุตที่เป็นเอกสารฉบับลายมือเขียนเท่าที่ผู้วิจัยสามารถจะรวบรวมได้ จำนวน 82 เรื่อง คือ

1. กรรมลิขิต	2. ก่อนตะวันจะลับฟ้า
3. กามเทพผัดคว	4. กุหลาบดำ
5. กำสรวลสวาท	6. ขุนศึกนรสิงห์
7. ขุนศึกพระพันวษา	8. คมพิฆาต

9. คัมภีร์คำ	10. คู่เกิดคู่กรรม
11. ครุบ้านนอก	12. คู่สร้างคู่สม
13. ฆาตกรเหนือเมฆ	14. จำเลยรัก
15. จำเลยลึกลับ	16. เจ้าจอมทอง
17. เจ้าคำดง	18. เจ้าแสงเพชร
19. ดอกฟ้าละอองดิน	20. ดัชนีนาง
21. แคนอภินิหารย์	22. ต้นรักดอกโศก
23. ตู๊กตาทอง	24. ถล่มวิมานรัก
25. ทวนทิพย์ทวนทอง	26. ทายาทพระยา
27. ทู้งร้างทางรัก	28. เทพเจ้าหลงชาติ
29. เทพธิดาดง	30. เทพบัญชา
31. เทพวงศ์จกกลนี้	32. นื่องแก้ว
33. นางในฝัน	34. น้ำใจแม่
35. ฝนหลงฟ้า	36. พรสวรรค์
37. พรหมลิขิต	38. เพลิงพยาบาท
39. เพื่อนแก้วเมฆขวัญ	40. ฟ้าสูงแผ่นดินต่ำ
41. ภูติเหลือง	42. มหาราชกำสรวล
43. มัจจุราชเจ้าเล่ห์	44. มัจจุราชสายน้ำผึ้ง
45. มัดติกา	46. ม่านมลทิน
47. มิคสั้น	48. ยอดกตัญญู
49. รอยหมึกนิลกาฬ	50. รักไร้พรมแดน
51. ราชนีบอด	52. ราชนีมหากาฬ
53. ราชนีวิปโยค	54. แรงพิศวาท
55. แรงรักรอยมลทิน	56. แรงสายเลือด
57. แรงอธิษฐาน	58. ลูกหลงแม่
59. เลือดรักล้างมลทิน	60. วงศ์ไพรวัน
61. วงเวียนแห่งความรัก	62. วงศ์อมรินทร์
63. เสวตฉัตรน่านเจ้า	64. เสวตฉัตรลานนา
65. เสวตฉัตรเวียงชาน	66. สวรรค์บันดาล

67. สองฝั่งฟ้า	68. สัจจะกับความรัก
69. สายฟ้าลาดิน	70. สายเลือดชาติตยา
71. สามพี่น้องฝาแฝด	72. สามมงกุฏ
73. สายเลือดลี้ลับ	74. สิงหาราชกษัตริย์ศึก
75. สีแผ่นดิน	76. สุพรรณิการ์
77. แสงพยัคฆ์	78. แสงวาริน
79. หัวรักเหวท่าลาย	80. อภินิหารย์พระสุริยเทพ
81. อภินิหารย์ลี้ลับ	82. อาถรรพณ์สวาท

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

- 2.1 ประวัติและผลงานบทหนังตะลุง ของหนังฉิ้น อรมุต
 - 2.1.1 ประวัติหนังฉิ้น อรมุต
 - 2.1.2 ผลงานบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต
- 2.2 ภูมิปัญญาการสอนหลักธรรม ในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต
 - 2.2.1 กลวิธีสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต
 - 2.2.2 หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สอนที่ปรากฏในบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุต

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้มีวิธีดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นสำรวจและรวบรวมข้อมูล
 - 1.1 สำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 1.2 ศึกษาประวัติและผลงานบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุตจากเอกสารและจากการสัมภาษณ์หนังฉิ้น อรมุต โดยตรง
 - 1.3 รวบรวมบทหนังตะลุงของหนังฉิ้น อรมุตที่เป็นเอกสารฉบับลายมือเขียนจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

1.3.1 บ้านหนังสือ อรมุต บ้านเลขที่ 116 หมู่ที่ 3 ตำบลสิงห์ม้อ
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

1.3.2 สำนักศิลปะและวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏสงขลา อำเภอเมือง
สงขลา จังหวัดสงขลา

1.3.3 สถาบันทักษิณคดีศึกษา หมู่ที่ 4 ตำบลอ่าวทราย อำเภอเมือง
สงขลา จังหวัดสงขลา

2. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 รวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจากบท
หนังสือของหนังสือ อรมุต

2.2 จำแนกข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล ตามขอบเขตที่กำหนดไว้

3. ชั้นเสนอผลการศึกษา

3.1 เสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

3.2 สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผู้วิจัยได้ศึกษา เพื่อเป็นความรู้และเป็นแนวทาง
ในการวิจัยนี้ จำแนกได้เป็น 4 ประเภทคือ

1. เอกสารที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

ในระยะเวลา 20 ปีนี้ (พ.ศ.2529 - พ.ศ.2539) มีนักวิชาการทางภาษา และ
วัฒนธรรมหลายท่านได้สนใจศึกษาค้นคว้าอธิบายเกี่ยวกับปัญญา ภูมิปัญญาและภูมิปัญญา
ชาวบ้าน ดังนี้

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) อธิบายความหมายของปัญญาไว้หลายแห่ง ดังนี้

ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงความจริง รู้ตรงตามความเป็นจริง รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปรู้ที่มา รู้ความสัมพันธ์ ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ต้องแท้ เข้าใจต้องแท้ รู้เข้าใจสถานะ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้จักจัดการหรือดำเนินการอย่างไร ๆ ¹

ปัญญา คือ “รู้เข้าใจ รู้คิด รู้วินิจฉัย รู้ที่จะแก้ปัญหา รู้ที่จะสร้างสรรค์จัดทำดำเนินการให้สำเร็จ” ²

ปัญญา คือ “ความรู้ เข้าใจ และใช้ความรู้เป็น” ³

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายของคำภูมิปัญญาว่า “พื้นความรู้ความสามารถ” ⁴

¹พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. 2529. หน้า 22 - 23

²พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). เพื่อนาคตของการศึกษาไทย. 2531. หน้า 62.

³แหล่งเดิม.

⁴พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 2. 2526. หน้า 160.

สารานุกรมไทยฉบับเยาวชนเล่มที่ 19 ให้คำนิยามภูมิปัญญาชาวบ้านว่า

ความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้จากพ่อแม่ ปู่ย่าตายายญาติพี่น้อง และผู้มีความรู้ในชุมชน ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิต เป็นแนวทางหลักเกณฑ์วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้ว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และภยธรรมชาติ ความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษนี้สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการประยุกต์และเปลี่ยนแปลง จนเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม¹

พัทธา สายหู สรุปสาระ “ภูมิปัญญา” “ชาวบ้าน” และ “ชุมชน” ไว้ดังนี้

ภูมิปัญญา คือ “ความรู้ความคิดที่ได้สั่งสมไว้”²

ชาวบ้าน คือ “คนธรรมดาหรือสามัญชน”³

ชุมชน คือ “กลุ่มคนที่อยู่ร่วมในบริเวณเดียวกันและมีกิจกรรมปกติของชีวิตเกี่ยวข้องกับผูกพันกัน”⁴

¹ สารานุกรมไทยฉบับเยาวชนเล่มที่ 19. 2538. หน้า 248.

² พัทธา สายหู. “การพัฒนาวัฒนธรรมบนพื้นฐานภูมิปัญญาชาวบ้านและศักยภาพของชุมชน” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในการจัดงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย’33. 2533. หน้า 330.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

เสรี พงศ์พิศ¹ ให้นิยาม “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ไว้ว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ รากเหง้าแห่งชีวิตที่ประกอบด้วยองค์ความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับชีวิตที่บรรพบุรุษได้ ถ่ายทอดมา”

ประเวศ วะสี² ให้นิยามความหมายลักษณะเด่นของภูมิปัญญาชาวบ้าน และ ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญากับชุมชนว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ความรู้ดั้งเดิมของ สังคมไทยเป็นความรู้ที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ และการเรียนรู้ที่ยาวนานมีลักษณะ ที่ประสมประสานและเชื่อมโยงกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านจะสัมพันธ์แนบสนิทกับชุมชน ชุมชนที่เกิดขึ้น และดำรงอยู่ยาวนานย่อมมีภูมิปัญญาของชุมชน หรือภูมิปัญญาของตนเอง ทั้งสิ้น

สามารถ จันทรสุรีย์³ ได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและศึกษาฐานสนทนากับ ปราชญ์ ชาวบ้านและได้อธิบายความหมาย ลักษณะความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน และ แนวทางการศึกษาและเผยแพร่ภูมิปัญญาชาวบ้านว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน หรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ

¹เสรี พงศ์พิศ. “สภาพปัญหาและทางเลือกของชนบทไทย” ใน การสัมมนาทาง วิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท. 2534. หน้า 20.

²ประเวศ วะสี. “การสร้างสรรคภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา” ใน เอกสาร ประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในการจัดงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย’ 33. 2533. หน้า 31-54.

³สามารถ จันทรสุรีย์. “ภูมิปัญญาชาวบ้านคืออะไรอย่างไร” ใน เอกสารประกอบ การสัมมนาทางวิชาการเนื่องในการจัดงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย’ 33. 2523. หน้า 55-67.

ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม คือ เรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมา หรือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะ ประสมประสาน และสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็น ภูมิปัญญาที่สำคัญที่ช่วยเชื่อมประสานอดีตกับปัจจุบัน ทำให้เกิดความมั่นคงและเจริญขึ้น แนวทางการศึกษาและเผยแพร่ภูมิปัญญาชาวบ้านควรมีการดำเนินการ 6 ประการ คือ ทำ ความเข้าใจ เก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาค้นคว้าวิจัย ส่งเสริมเผยแพร่ สนับสนุนคืนภูมิปัญญา ให้แก่ชาวบ้าน และประสานแผนเพื่อสร้างเครือข่ายการดำเนินงาน

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์¹ อธิบายความหมายลักษณะ และคุณค่าของภูมิปัญญา ชาวบ้านไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านคือวิธีการจัดการวิธีการชี้นำ และการริเริ่มเสริมค้ำของ นักปราชญ์ในท้องถิ่นหรือในชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้านล้วนสั่งสมงอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกด้วยญาณทัศนะ เป็นรากฐาน ภูมิปัญญาชาวบ้านย่อมมีขึ้น เพื่อการปรับ เปลี่ยนสภาพทรัพยากรและองค์ความรู้ ที่มีอยู่เดิมให้เพิ่มพูนคุณค่าขึ้นอย่างสอดคล้อง ประสาน และเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ของสังคมหรือชุมชนของตน ทั้งด้านระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรวัฒนธรรมรวมทั้งปัจจัยและข้อจำกัดทั้ง มวลที่เผชิญอยู่ภูมิปัญญาชาวบ้านย่อมให้ผลสัมฤทธิ์ที่เกื้อประ โยชน์ต่อกลุ่มชนมากกว่า ปัจเจกสามารถขยายผลสืบส่งอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง คนส่วนใหญ่ของกลุ่มสามารถรับ เอาภูมิปัญญานั้น ๆ เข้าสู่วิถีดำเนินชีวิตได้อย่างมีระบบ และมีพลังภูมิปัญญาชาวบ้าน จึง ไม่ใช่อภิปรายที่สูงเหนือวิสัยที่ชาวบ้านจะเอาประโยชน์ได้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ทรงคุณค่า ยิ่งและสืบทอดต่อกันยาวนานจะค่อย ๆ ซึมซาบเข้าสู่นิสัยการคิด และการกระทำจนกลายเป็นสามัญลักษณะเป็นขนบนิยมนหรือ จริยวัตรปกติของคนรุ่นหลัง ๆ

¹ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้. 2538. หน้า 1-15.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ¹ ได้จัดสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน 4 ครั้ง โดยใช้ชื่อเรื่องแตกต่างกันไปดังนี้

ครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2531) จัดที่จังหวัดสงขลาใช้ชื่อเรื่องว่า “แนวทางการส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย”

ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2532) จัดที่จังหวัดอุบลราชธานีใช้ชื่อเรื่องว่า “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีอีสาน”

ครั้งที่ 3 (พ.ศ. 2533) จัดที่จังหวัดนครราชสีมา ใช้ชื่อเรื่องว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน”

ครั้งที่ 4 (พ.ศ. 2534) จัดที่กรุงเทพมหานครใช้ชื่อเรื่องว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท”

การสัมมนาดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดการตื่นตัวที่จะรวบรวม และศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านมากขึ้น

2. เอกสารที่เกี่ยวกับการศึกษากลวิธีสอนพุทธธรรมและจริยธรรม

พ.ท.ประสาร ทองภักดี² สรุปกลวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไว้ 8 ประการ คือ

1. รู้จักบุคคลที่จะสอน
2. เลือกธรรมะสอนให้เหมาะกับบุคคล
3. สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม
4. สอนจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก
5. สอนจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้
6. สอนด้วยการเปรียบเทียบ หรืออุปมาอุปไมย

¹สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในการจัดงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย' 33. 2533. หน้าคำนำ.

²พ.ท.ประสาร ทองภักดี. ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า. 2520. หน้า 22-75, 21-71.

7. สอนด้วยอุปกรณ์การสอน โดย
 - 7.1 ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุทาหรณ์
 - 7.2 ใช้ภาพนิมิตร์เหมือนฉายภาพยนตร์
 - 7.3 ใช้วิธีให้ทดลองด้วยตนเอง
8. สอนด้วยการทำตัวอย่างให้ดู

แสง จันทรงาม¹ สรุปวิธีการสอนและกลวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

1. วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า มี 3 แบบ คือ
 - 1.1 อิทธิปาฏิหาริย์ คือ การสอนด้วยการใช้ความสามารถพิเศษเพื่อปราบคนที่ไม่ยอมรับคำสอนง่าย ๆ ให้สิ้นพยศ
 - 1.2 อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือ การสอนโดยวิธีดักใจเพื่อให้ผู้ฟังหยุดคิดแล้วหันมารับฟังคำสอนของพระองค์ ซึ่งอาจแยกได้เป็น 2 แบบ คือ
 - 1.2.1 การสอนด้วยคำพูดสั้น ๆ
 - 1.2.2 การสอนด้วยการกระทำเป็นตัวอย่าง
 - 1.3 อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ การสอนด้วยการบรรยาย และการสนทนาโต้ตอบ ซึ่งทรงใช้มากที่สุด
2. กลวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า มี 6 วิธี
 - 2.1 ใช้วิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสม เช่น บรรยาย สนทนา ถามตอบ ปัญหา
 - 2.2 สอนไปตามลำดับจากต่ำไปหาสูง
 - 2.3 เริ่มต้นจากประสบการณ์ของคนฟัง
 - 2.4 ทำสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมโดยวิธีการต่าง ๆ ทำให้คนฟังเข้าใจได้ทันที
 - 2.5 ใช้ภาษาง่าย ๆ ทำให้คนฟังเข้าใจได้ทันที
 - 2.6 เร้าอารมณ์ของผู้ฟังให้เกิดความกระตือรือร้นในการปฏิบัติ

¹แสง จันทรงาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. 2526. หน้า 22-136.

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต)¹กล่าวถึงวิธีสอนและกลวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไว้สรุปได้ดังนี้

1. วิธีสอนของพระพุทธเจ้ามี 3 แบบ คือ
 - 1.1 แบบสากัจฉา หรือสนทนา
 - 1.2 แบบบรรยาย
 - 1.3 แบบตอบปัญหา
 - 1.4 แบบวางกฎข้อบังคับ
2. กลวิธีสอนของพระพุทธเจ้า มี 10 ประการ คือ
 - 2.1 การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ
 - 2.2 การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา
 - 2.3 การใช้อุปกรณ์การสอน
 - 2.4 การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่
 - 2.5 การทำเป็นตัวอย่าง
 - 2.6 การเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล
 - 2.7 การรู้จักจังหวะและโอกาส
 - 2.8 ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ
 - 2.9 การลงโทษและให้รางวัล
 - 2.10 กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

¹พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต). เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. 2531. หน้า 43-63.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก¹ อธิบายวิธีสอนและเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้าไว้สรุปได้ดังนี้

วิธีสอนของพระพุทธเจ้ามี 3 วิธี คือ

1. การสอนแบบสนทนา
2. การสอนแบบบรรยาย
3. การสอนแบบตอบปัญหา

เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า มี 7 วิธี คือ

1. ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม โดย
 - 1.1 ใช้อุปมาอุปไมย
 - 1.2 ยกนิทานประกอบ
 - 1.3 ใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน
2. ทำตนให้เป็นตัวอย่าง
3. ใช้ถ้อยคำเหมาะสม โดย
 - 3.1 ใช้คำพูดเดิมแต่เปลี่ยนความหมายใหม่
 - 3.2 ใช้ตรรกะหรือเหตุผลง่าย ๆ เพื่อให้สะดุดใจคิด
4. เลือกสอนเป็นรายบุคคล
5. รู้จักจังหวะและโอกาส
6. ยืดหยุ่นในการใช้เทคนิควิธี
7. การเสริมแรง

¹เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก. 2540. หน้า 55-72.

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์¹ สรุปกลวิธีการชี้แนะแนวปฏิบัติของผู้แต่งวรรณคดีไทยไว้ 5 แบบ คือ

1. นำเอาวิสัย หรือธรรมดาโลกมาอ้าง
2. ใช้วิธีห้ามมิให้กระทำบางสิ่งบางอย่างโดยให้ตัวละครบางตัวรำพึงความผิดพลาด และข้อบกพร่องของตนอันเกิดแต่การประพฤติเช่นนั้น
3. ใช้วิธีให้ตัวละครสอนแก่กัน
4. ใช้รูปแบบของการประพันธ์เพื่อการสอนโดยตรง
5. ใช้วิธีชี้ให้เห็นผลแห่งกรรม

อุดม หนูทอง² สรุปกลวิธีสอนจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทคำสอน ว่ามี 6 วิธี คือ

1. สอนอย่างตรงไปตรงมา
2. สอนโดยยกนิทานหรืออุทาหรณ์ประกอบ
3. สอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธา
4. สอนโดยแสดงผลตอบแทนการกระทำ
5. สอนโดยวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง
6. สอนโดยโวหารให้ตีความเอาเอง

3. เอกสารที่เกี่ยวกับการศึกษาหนังตะลุงและวรรณกรรมหนังตะลุง

มีหน่วยงานหลายแห่งผู้สนใจและนักวิชาการหลายคนได้รวบรวมศึกษาวิเคราะห์หนังตะลุงและวรรณกรรมหนังตะลุง ดังนี้

¹ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. 2525. หน้า 59-60.

² อุดม หนูทอง. รายงานการวิจัยเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน. 2528. หน้า 75-94.

สำนักงานศึกษาธิการเขต 3¹ ได้ทำคู่มือการสอนวิชาชีพ วิชาหนึ่งตะลุง 1 กล่าวถึง ประวัติความเป็นมาของหนึ่งตะลุง องค์ประกอบของหนึ่งตะลุง คุณสมบัติของนายหนึ่ง ตะลุง หลักการแสดงหนึ่งตะลุง และยกตัวอย่างบทขับ บทพากย์ บทเจรจา อย่างละ 1 บท

สำนักงานศึกษาธิการเขต 3² ได้ทำคู่มือการสอนวิชาชีพ วิชาหนึ่งตะลุง 2 กล่าว ถึงความเป็นมา และความสำคัญของตัวตลก และให้ตัวอย่างบทตลกไว้ 36 บท บทปราช ญาบท บทถำญี บทพระอิสวร และบทสมห้อง ไว้อย่างละ 1 บท

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์³ ได้ศึกษาหนึ่งตะลุงด้านประวัติ องค์ประกอบ ขนบนิยมของ การแสดง คุณสมบัติของนายหนึ่ง องค์ประกอบอื่น ๆ และได้ยกตัวอย่างบทหนึ่งตะลุงไว้ หลายบท เช่น บทปราชญาบท บทพากย์ถำญี บทพากย์พระอิสวร บทถำญี บทเทวดา บทชม โฉม บทชมป่า เป็นต้น

เฉลียว เรืองเดช⁴ ได้รวบรวมบทหนึ่งตะลุงในอดีต เช่น บทปราชญาบท บทเกี่ยวจ้อ บทตั้งเมือง บทสอน บทเทวา บทพญาครุฑ บทถำญี บทชมนาง บทสมห้อง บทลา บทชมป่า บทสนทนาโต้ตอบ โดยการสัมภาษณ์ นายหนึ่งตะลุงจำนวน 10 คน และ ได้วิเคราะห์ว่า บทหนึ่งตะลุงดังกล่าวให้ประโยชน์หลายประการทั้งด้านภาษา วัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง

¹สำนักงานศึกษาธิการเขต 3. คู่มือการสอนวิชาชีพหนึ่งตะลุง 1. 2522. หน้า 1-55.

²สำนักงานศึกษาธิการเขต 3. คู่มือการสอนวิชาชีพหนึ่งตะลุง 2. 2522. หน้า 1-55.

³สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. หนึ่งตะลุง. 2522. หน้า 1-139.

⁴เฉลียว เรืองเดช. บทหนึ่งตะลุงที่ดีเด่นในอดีต. 2524. หน้า 1-139.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสงขลาวิทยาลัยครูสงขลา¹ ได้พิมพ์รายงานการสัมมนาหนังสือ
ตะลุง 14 จังหวัดภาคใต้ ครั้งที่ 1 ประกอบด้วยเอกสารประกอบการสัมมนา คำบรรยาย และ
คำอภิปรายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหนังสือตะลุง และได้รวบรวมบทหนังสือตะลุงไว้จำนวน 40 บท เป็น
บทเกี่ยวจอ 18 บท บทสอน 7 บทเทวา 1 บท บทตั้งเมือง 3 บท บทปราชหน้าบท 5 บท
บทชมโฉม 1 บท บทชมป่า 1 บท บทสมห้อง 1 บท บทยักษ์ 2 บท บทพญาครุฑ 1 บท

ชวน เพชรแก้ว² ได้ศึกษาวรรณกรรมหนังสือตะลุงสมัยเก่า วรรณกรรมหนังสือตะลุง
สมัยใหม่ความเปลี่ยนแปลงบางประการของวรรณกรรมหนังสือตะลุงลักษณะของบทอักษร
การใช้สัญลักษณ์ในบทอักษร บทอักษรในแง่สุนทรียะ สภาพสังคมที่ปรากฏและได้
ยกตัวอย่างวรรณกรรมหนังสือตะลุงสมัยเก่าไว้ 1 เรื่อง บทปราชหน้าบท 6 บท บทเกี่ยวจอ 2
บท บทตั้งเมือง 9 บท บทอักษร 20 บท

เกษม ขนาบแก้ว³ ได้ศึกษาวรรณกรรมหนังสือตะลุงของพ่อวงศ์ บุขรรัตน์ด้านรูปแบบ
และกลวิธีใช้คำประพันธ์ องค์ประกอบด้านเนื้อหา และวัฒนธรรมการใช้ภาษาพบว่ามี
ใช้รูปแบบคำประพันธ์ 7 ชนิด คือ กลอนกลบทกบเดินต่อยหอย กลอนกลบทสะบัดสะบั้ง
กลอนหก กลอนสี่ กลอนสามห้า กลอนลอคโหม่ง กลอนแปด รูปแบบคำประพันธ์แต่ละ
ชนิดมีลักษณะที่เหมาะสมกับเนื้อหา องค์ประกอบด้านเนื้อหามีลักษณะที่เหมาะสมทั้งด้าน
แนวคิดโครงเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา ฉาก ด้านวัฒนธรรมการใช้ภาษามีการใช้คำที่น่า
สนใจ การใช้คำในโอกาสต่าง ๆ การใช้สำนวนที่น่าสนใจ

¹ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสงขลาวิทยาลัยครูสงขลา. รายงานการสัมมนาหนังสือ
ตะลุง 14 จังหวัดภาคใต้ ครั้งที่ 1. 2528. หน้า 1-217.

²ชวน เพชรแก้ว. วรรณกรรมหนังสือตะลุง. 2529. หน้า 1-165.

³เกษม ขนาบแก้ว. วิเคราะห์วรรณกรรมหนังสือตะลุงของ พ่อวงศ์ บุขรรัตน์. 2532.
หน้า 157- 538.

เกษม ขนาบแก้ว¹ ได้ศึกษากลวิธีสร้างบทกลอนหนึ่งตะลุมจากเอกสารวรรณกรรม หนึ่งตะลุม 12 เล่ม และบทหนึ่งตะลุม 28 เรื่อง พบกลวิธีสร้างบทกลอน 25 วิธี คือ หักมุม ใช้ภาษาผิด ใช้คำพวน ใช้คำ 2 แง่ 2 มุม ฟังไม่ได้ศัพท์จับมากระเดียด คุยโวไ้อ้อวด ติความ ประสพการณ์ผิด ล้อเลียนบุคคลและสังคม พุศศอกเสือกเล่นลิ้น ฉลาดแกมโกง เปรียบเทียบ ข่มทับ ล้อคนไทยมุสลิมที่ทำผิดบทบัญญัติทางศาสนาอิสลาม สัญชานไร้สารูป ให้ผู้อ่านคิด ถึงสิ่งที่ปกปิดที่คนสนใจอยู่แล้ว แก้วตัวไปแบบน้ำขุ่น ๆ เหน็บแนมประชดประชัน กินปูน ร้อนท้อง ฉลาดแกมโกง ล้อคนตะลุมเห็นแก่กิน ล้อคนจีนที่พูดภาษาไทยไม่ชัด เล่นคำเล่น ภาษา ใช้ตรรกวิทยา หนามบ่งหนาม เกลือจิ้มเกลือ เล่าเรื่องเกินจริงเกินเชื่อ ใช้วิธีประสม ประสาน

พงศ์พันธุ์ ทินนิมิตร² ได้วิเคราะห์วรรณกรรมหนึ่งตะลุมของหนังสือ ท่องหล่อ ในด้านองค์ประกอบของวรรณกรรมกลวิธีถ่ายทอดวรรณกรรม และสภาพสังคมและ วัฒนธรรมที่ปรากฏผลการศึกษาวิเคราะห์สรุปได้ว่า วรรณกรรมหนึ่งตะลุมจะมีโครงเรื่อง แบบจักร ๆ วงศ์ ๆ เนื้อเรื่องกล่าวถึงการออกไปเรียนวิชา และผจญภัยของเจ้าชายและคอน หลังได้กลับไปครองเมืองหรือออกบวช ตัวละครมีหลากหลายและมีทั้งฝ่ายธรรมะ และ อธรรม บทสนทนาที่ใช้จะบ่งบอกฐานะ และนิสัยของตัวละคร ฉากส่วนใหญ่เป็นฉาก จินตนาการที่สร้างแบบเหนือจริง และอุดมคติแนวคิดส่วนใหญ่เป็นแนวคิดในพระพุทธ ศาสนา โดยเน้นแนวคิดเรื่องกรรมและธรรมะชนะอธรรม ด้านกลวิธีถ่ายทอดวรรณกรรม มี การดำเนินเรื่องหลายแบบปะปนกันกลอนใช้กลอนสุภาพเป็นพื้น มีการกำหนดท่วงทำนอง และลีลากลอนได้เหมาะสมงดงามมีการใช้ภาษาทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองมีการใช้คำ สำนวน มีกลวิธีสร้างมุขตลกที่เหมาะสมหลายวิธี สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏมีทั้ง คติ ความเชื่อ ค่านิยม สภาพความเป็นอยู่ชนบประเพณี การเมืองและการปกครอง

¹เกษม ขนาบแก้ว. กลวิธีสร้างบทกลอนหนึ่งตะลุม : ศึกษาจากวรรณกรรม. 2534. หน้า 1-241.

²พงศ์พันธุ์ ทินนิมิตร. ชีวิตและผลงานวรรณกรรมหนึ่งตะลุมของหนังสือท่องหล่อ. 2534. หน้า 1-449.

บุญธรรม เทอดเกียรติชาติ¹ ได้ศึกษาสารัตถะจากบทตลกและกลวิธีสร้างบทตลกของนายหนังตะลุง 10 คณะ จำนวน 10 เรื่อง พบว่าสารัตถะที่ปรากฏ ได้แก่ สารัตถะที่เกี่ยวกับปัจเจกชน สารัตถะที่เกี่ยวกับครอบครัวและสารัตถะที่เกี่ยวกับสังคม ส่วนกลวิธีสร้างบทตลกได้แก่ การผูกเรื่องที่ไร้เหตุผลกลับเป็นตรงข้าม ผูกเรื่องให้สับสนและอื่น ๆ การใช้ศิลปะทางภาษา การล้อเลียนเสียดสีประชดประชันและการใช้ภูมิหลังและบุคลิกของตัวละคร

เกษม ขนาบแก้ว² ได้ศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุงจากเอกสารวรรณกรรมหนังตะลุง 10 เล่ม และบทหนังตะลุง 49 เรื่อง พบหลักธรรมในพระพุทธศาสนา 18 ประการ คือ พระรัตนตรัย ไตรสิกขา นิพพาน ขันติโสรัจจะ หิริโอตตัมปะ กรรม อัมมาตมะ สัจจะ ความกตัญญูคุณเวทีย เบญจศีล อกุศลมูล โลกธรรม สังกหัตถตุ ฆราวาสธรรม พรหมวิหาร ไตรลักษณ์ ปฏิจสงมุปบาท อริยสัจ

สมภาค พจนปรีชา³ ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมหนังตะลุงของหนังประทีนบัวทอง ในด้านองค์ประกอบของวรรณกรรมกลวิธีถ่ายทอดวรรณกรรม และสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรม พบว่าวรรณกรรมหนังตะลุงจะมีโครงเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ เนื้อเรื่องจะกล่าวถึงการ ไปเรียนวิชาและเผชิญอุปสรรคของตัวเองเอก ตอนหลังได้กลับไปครองเมือง หรือออกบวช ตัวละคร มีหลากหลายและมีทั้งมนุษย์ อมนุษย์ และมี

¹บุญธรรม เทอดเกียรติชาติ. ตลกหนังตะลุง: วิเคราะห์จากเรื่องหนังตะลุงที่ผ่านรอบคัดเลือกในการประกวดทางสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทยช่อง 10 หาดใหญ่ พ.ศ. 2530. 2535. หน้า 1-57.

²เกษม ขนาบแก้ว. หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุง. 2536. หน้า 1-135.

³สมภาค พจนปรีชา. ชีวิตและผลงานวรรณกรรมหนังตะลุงของหนังประทีนบัวทอง. 2537. หน้า 1-254.

ทั้งฝ่ายธรรมะและอธรรม บทสนทนาจะเหมาะสมกับสภาพของตัวละคร จากส่วนใหญ่จะเป็นฉากในเมืองและชนบท ด้านแนวคิดจะเน้นกฎแห่งกรรมและธรรมะชนะอธรรม ด้านกลวิธีถ่ายทอดวรรณกรรมมีการดำเนินเรื่องหลายแบบผสมกัน กลอนใช้กลอนสุภาพเป็นส่วนมากมีการกำหนดท่วงทำนองและลีลากลอนที่ไพเราะงดงาม มีการใช้ภาษาทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง มีการใช้คำสำนวนที่เหมาะสม มีกลวิธีสร้างมุขตลกแบบยลหลายวิธี สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏมีทั้งค่านิยม สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี ความเชื่อ การเมือง และการปกครอง

เกษม ขนานแก้ว¹ ได้รวบรวมบทปราชญ์บทหนึ่งตระกูลจากการสัมภาษณ์ ถอดแบบบันทึกเสียงและเอกสารฉบับลายมือเขียน ได้บทปราชญ์บทหนึ่งตระกูล จำนวน 55 บท และได้วิเคราะห์ความสำคัญและคุณค่าของบทปราชญ์บทไว้ 5 ประการ คือ เป็นบทที่เป็นตัวแทนและตัววัดนายหนัง เป็นบทที่สืบต่อและผสมผสาน เป็นบทที่บันทึกความเป็นมาของหนังตระกูลและสังคม เป็นบทที่บันทึกความเชื่อของนายหนังและสังคม และเป็นบทหนังตระกูลที่ไพเราะและดีงาม

เกษม ขนานแก้ว² ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ที่ปรากฏในบทเกี่ยวจอน้ำตระกูล โดยจำแนกภูมิปัญญาเป็น 3 ด้าน คือ ด้านภาษา ด้านการสอนและด้านอื่น ๆ พบว่าด้านภาษาปรากฏภูมิปัญญาทั้งด้านการใช้คำ คือ การเล่นคำเล่นสัมผัส การเล่นคำพวน การเลือกสรรคำ การใช้สำนวน คือ การใช้อุปมา การใช้อุปลักษณ์ การใช้ฉัพชนิ์ ด้านการสอนมีทั้งกลวิธีสอน คือ การสอนโดยตรง การสอนโดยอ้อมของเก่า การสอนโดยนำเอาวิธีหรือธรรมเนียมโลกมาอ้างและสิ่งที่สอน คือ ปรัชญาชีวิต วิทยะและธรรมเนียมโลก คุณธรรมและจริยธรรม และความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมของตน ภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ มีทั้งภูมิปัญญา

¹เกษม ขนานแก้ว. บทปราชญ์บทหนึ่งตระกูล. 2538. หน้า 1-183.

²เกษม ขนานแก้ว. ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ที่ปรากฏในบทเกี่ยวจอน้ำ. 2538. หน้า 1-120.

ด้านความเชื่อซึ่งมีทั้งความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและความเชื่อในหลักธรรมในพระพุทธศาสนาภูมิปัญญา ด้านการสร้างอารมณฺ์ขันซึ่งใช้กลวิธีใช้คำ 2 แ่ง 2 มุม และภูมิปัญญาด้านการเชื่อมความ ซึ่งมีทั้งการเชื่อมความโดยขกวิสัยหรือธรรมดาโลกมาอ้าง แล้วสรุปสิ่งที่เกิดขึ้นว่าเป็นหรือไม่เป็นเช่นนั้น และการเชื่อมความโดยการเปรียบเทียบสิ่งที่มีลักษณะร่วมกัน แล้วสรุปว่าแตกต่างกัน

เกษม ขนาบแก้ว¹ ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุง โดยศึกษาจากวรรณกรรมหนังตะลุงจำนวน 90 เรื่อง พบภูมิปัญญาชาวบ้านแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลา 8 ด้าน คือ ด้านภาษา ได้แก่การใช้คำและสำนวนที่เหมาะสม ด้านการประพันธ์ ได้แก่ การเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ การเลือกใช้คำที่มีเสียงดีลางจังหวะที่เหมาะสม การใช้การบรรยายและพรรณนาที่กระชับและบ่งบอกนากฎการ ด้านการสอน ได้แก่ การใช้กลวิธีสอนและเนื้อหาที่เหมาะสม ด้านการสร้างอารมณฺ์ขัน ได้แก่ กลวิธีการสร้างอารมณฺ์ขันแบบต่างๆ ด้านการตัดต่อเรื่อง ได้แก่ กลวิธีการตัดต่อเรื่องที่เหมาะสม ด้านการใช้สัญลักษณ์ ได้แก่ การเลือกใช้สัญลักษณ์ที่หลากหลาย ด้านการประยุกต์ ได้แก่ การประยุกต์การเล่นพื้นบ้านภาคใต้ การเล่นลำตัด และการขับร้องเพลงลูกทุ่ง

เกษม ขนาบแก้ว² ได้ศึกษาภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุงของนายฉิว ทิพย์วาริโดยศึกษาจากวรรณกรรมหนังตะลุง จำนวน 8 เรื่อง พบภูมิปัญญา 4 ด้าน คือ ด้านภาษา ได้แก่การใช้คำ และการใช้โวหารที่หลากหลายและเหมาะสม ด้านการประพันธ์ ได้แก่การสร้างโครงเรื่อง การสร้างตัวละคร การสร้างบทสนทนา และการสร้างฉากและบรรยากาศภูมิปัญญาด้านการสอน ได้แก่การใช้กลวิธีสอนและสิ่งที่สอนที่เหมาะสม ภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ ได้แก่ ภูมิปัญญาการประยุกต์ ภูมิปัญญาการเปรียบเทียบ และภูมิปัญญาการใช้สัญลักษณ์ ซึ่งมีความหลากหลายและเหมาะสม

¹เกษม ขนาบแก้ว. ภูมิปัญญาชาวบ้านแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุง. 2540. หน้า 1-283.

²เกษม ขนาบแก้ว. การวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุงของนายฉิว ทิพย์วาริ. 2543. หน้า 27-177.

4. เอกสารที่เกี่ยวกับการศึกษาประวัติและผลงานวรรณกรรมของหนังสือ

อรมุต

อุดม หนูทอง¹ ได้เขียนประวัติและผลงานวรรณกรรมของหนังสือ อรมุต ลงใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 3 สรุปได้ว่า หนังสือ อรมุต เป็นนายหนังสือที่มีคุณธรรม มีความสามารถสูงทั้งการแต่งหนังสือและการเขียนบทหนังสือ สามารถเขียนกลอนได้ดีเป็นพิเศษเป็นนายหนังสือชั้นครู หนังสือ อรมุต ได้พยายามอนุรักษ์และปรับปรุงพัฒนาหนังสือหลายอย่าง

สนิท บุญฤทธิ์² ได้เขียนประวัติและผลงานของหนังสือ อรมุตว่า หนังสือ อรมุต เป็นผู้มีความสามารถสูง ทั้งการแต่งหนังสือและการเขียนบทหนังสือ เคยแต่งหนังสือไม่น้อยกว่า 5,200 ครั้ง และเขียนบทหนังสือไว้ไม่น้อยกว่า 100 เรื่อง หนังสือ อรมุต ได้รับพระราชทานนามว่า หนังสือธรรมโฆษิต และได้รับยกย่องว่าเป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมของภาคใต้ สาขาศิลปะการแสดง (หนังสือ) และได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หนังสือ) พ.ศ.2532

โสภา สมเขาใหญ่³ ได้ศึกษาวรรณกรรมหนังสือของหนังสือ ธรรมโฆษิต จำนวน 26 เรื่อง ในด้านเนื้อหารูปแบบและศิลปะการประพันธ์ และภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม ผลการศึกษาสรุปได้ว่า วรรณกรรมหนังสือของหนังสือ ธรรมโฆษิต

¹อุดม หนูทอง. “หนังสือ อรมุต” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 3. หน้า 881- 882.

²สนิท บุญฤทธิ์. “ประวัติชีวิตและผลงานของนายหนังสือ อรมุต” ใน ศิลปินแห่งชาติ 2532. 2532. หน้า 85-95.

³โสภา สมเขาใหญ่. ชีวิตและผลงานวรรณกรรมหนังสือของหนังสือ ธรรมโฆษิต. 2538. หน้า 1-50.

มีองค์ประกอบด้านเนื้อหาเช่นเดียวกับนวนิยายคือมีโครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรอง มีแนวคิดที่ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา มีตัวละครที่หลากหลาย ตัวละครที่เด่นคือ ตัวตลก มีฉากและบรรยากาศที่หลากหลายและเหมาะสม มีบทสนทนาที่บ่งบอกลักษณะนิสัยของตัวละครและที่ช่วยให้เรื่องดำเนินไป ซึ่งมีทั้งที่เป็นร้อยแก้ว และร้อยกรองด้านรูปแบบ และศิลปะการประพันธ์ส่วนใหญ่จะใช้กลอนแปด นอกจากนี้ยังมีกลอนพิเศษอื่นประกอบบ้าง เช่น กลอนสามห้า กลอนกลบท มีการใช้คำที่ก่อให้เกิดอรรถกถาทางเสียงและความหมาย และมีการใช้โวหารหลายประเภทที่เด่นคือ อุปมาและอุปพจน์ ด้านภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ ความเชื่อในหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ค่านิยมด้านต่าง ๆ การเมืองการปกครอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแบบราชาธิปไตย อาชีพประเพณี และการละเล่นพื้นบ้าน

เกษม ขนาบแก้ว¹ ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือของหนังสือ อรมุตโดยศึกษาจากวรรณกรรมหนังสือ 57 เรื่อง พบภูมิปัญญา 6 ด้านคือ ภูมิปัญญาด้านการใช้ภาษา ได้แก่ การเลือกใช้คำและการเลือกใช้สำนวนที่หลากหลายและเหมาะสม ภูมิปัญญาด้านการประพันธ์ ได้แก่ การเลือกรูปแบบคำประพันธ์ที่หลากหลายเหมาะสม การสร้างฉากที่หลากหลายเหมาะสม การสร้างบทสนทนาที่หลากหลายเหมาะสม ภูมิปัญญาด้านการสอน ได้แก่ การใช้กลวิธีการสอน และสิ่งที่สอนที่หลากหลาย และเหมาะสม ภูมิปัญญาด้านการสร้างบทตลก ได้แก่ กลวิธีการสร้างอารมณ์ตลก และการสร้างบทตลกที่หลากหลายและเหมาะสม ภูมิปัญญาด้านการบันทึก ได้แก่ การบันทึกความเชื่อ การบันทึกเหตุการณ์ การบันทึกประวัติความเป็นมา การบันทึกสภาพชีวิตและสังคม การบันทึกวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ด้านอื่น ๆ ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการตัด และต่อเรื่องที่ เหมาะสม ภูมิปัญญาด้านการใช้สัญลักษณ์ที่หลากหลายและเหมาะสม ภูมิปัญญาด้านการประยুক্তีที่หลากหลายและเหมาะสม

¹เกษม ขนาบแก้ว. การวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือของหนังสือ อรมุต. 2542. หน้า 1-253.